

Peerelowskie pisanie do władzy

Wstęp

W prezentowanym artykule chciałabym przedstawić popularną w PRL formę interwencji u władz w formie listownej. Podstawę źródłową przeprowadzonych badań stanowią materiały archiwalne zawierające listy i ich fragmenty, adresowane przed laty do centralnych instytucji państwowych oraz partyjnych, a także powstałe na ich podstawie opracowania¹. Przyjęte cezury prezentowanego studium zostały wyznaczone przede wszystkim przez odnaleziony materiał źródłowy, który pochodzi z lat 1950–1987².

Analiza tej oraz innej peerelowskiej korespondencji była już przedmiotem studiów, pisanych przez historyków dziejów najnowszych³. Jednak badanie listów pod względem naukowym ma

¹ Kwerendę przeprowadziłam w zasobach archiwalnych: Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], Archiwum Kancelarii Prezesa Rady Ministrów [dalej: AKPRM], Archiwum Polskiego Radia [dalej: APR], Archiwum Prezydenta RP [dalej: APRP], Ośrodka Dokumentacji i Zbiorów Programowych TVP S.A. [dalej: ODiZP TVP]. Analizie poddałam oryginalne listy, te przedrukowane w całości lub ich fragmenty umieszczone w biuletynach i materiałach sprawozdawczych następujących biur listów centralnych instytucji partyjnych oraz państwowych: Biurze Listów i Inspekcji Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej [dalej: BLiI KC PZPR], Biurze Listów Komitetu do spraw Polskiego Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” [dalej: BL KdsPRiTV], Biurze Skarg i Listów Urzędu Rady Ministrów [dalej: BSiL URM], Biurze Ułaskawień, Skarg i Wniosek Kancelarii Rady Państwa. Ze względu na to, iż w omawianej epoce nazwy niektórych biur lub instytucji ulegały zmianie (wraz ze strukturą organizacyjną), przyjęto ich ujednoliconą formę. Analizie poddałam również opracowania tematyczne oraz statystyczne powstałe w wymienionych wyżej instytucjach. Ponadto badałam zachowaną dokumentację aktową audycji „Biuro Listów Polskiego Radia odpowiada” z lat 1969–1978. Zgromadzone w zasobie archiwalnym AAN akta Biura Listów Centralnej Rady Związków Zawodowych w chwili obecnej nie są udostępniane badaczom.

² Kongres Zjednoczeniowy PPR i PPS, w dniach 15–21 XII 1948 r., nie tylko dał początek istnieniu PZPR, ale także ukształtował jej nową strukturę organizacyjną. Na prawach wydziału powstało wówczas Biuro Listów i Inspekcji KC PZPR. 30 XI 1950 r. w trakcie dyskusji na posiedzeniu Sekretariatu Biura Politycznego [dalej: BP] i Sekretariatu Biura Organizacyjnego [dalej: BO] KC stwierdzono, „że nadchodzące dotychczas skargi i zażalenia bardzo często pomagają wykrzyć bezduszny, biurokratyczny stosunek do interesantów, nadużycie władzy, wypaczenie linii Partii i wrogą działalność. W związku z tym Sekretariat uznał za celowe zorganizowanie zażaleń po linii państwowej i partyjnej” (AAN, KC PZPR, VI/7, Uchwała BO KC PZPR w sprawie należytego rozpatrywania skarg i zażaleń ludzi pracy oraz krytycznych uwag w prasie, k. 143; *Centrum władzy. Protokoły posiedzeń kierownictwa PZPR. Wybór z lat 1949–1970*, oprac. A. Dudek, A. Kochoński, K. Persak, „Dokumenty do dziejów PRL”, z. 13, Warszawa 2000, s. 72–73; A. Kochoński, *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. 1, Warszawa 1996, s. 358; AAN, PZPR KC, VI/7, Instrukcja w sprawie powołania Referatów Listów przy Sekretariatach KW, 15 I 1951 r., k. 18).

³ Zagadnienie to ma bogatą literaturę przedmiotu. Wśród prac można wymienić m.in.: A.M. Adamus, *Doświadczenie gospodarki niedoboru w PRL – na przykładzie listów do władz centralnych w sprawie masła i margaryny z lat 1956–1978*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały”, t. 10, Warszawa 2011, s. 299–314; J. Dulewicz, *Codzienne problemy mieszkańców miast nad Kamienną w dekadzie lat siedemdziesiątych w świetle listów do instytucji państwowych i partyjnych*, „Rocznik Oddziału PTH w Skarżysku-Kamiennej. Z Dziejów Regionu i Miasta” 2011, R. 2, s. 111–125; D. Jarosz, *Akta Biura Listów i Inspekcji KC PZPR jako źródło do badań rzeczywistości społecznej w latach 1950–1956*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały”, t. 2, Warszawa 1997, s. 191–216;

dłuższą tradycję. W polskiej humanistyce dokumenty osobiste zostały po raz pierwszy wykorzystane w socjologii przez Williama Thomasa i Floriana Znanieckiego w pracy *Chłop polski w Europie i Ameryce*⁴. Według autorów materiały autobiograficzne i listy umożliwiają nie tylko opis faktów, ale pozwalają na analizę wewnętrznych psychospołecznych mechanizmów przemian.

Konstatację tę potwierdzają ci, których obowiązkiem było „rozczytywanie listów” w okresie PRL. Podkreślali oni znaczenie listu jako ważnego źródła do badań nad mentalnością społeczeństwa oraz dokonującymi się w tym zakresie zmianami, a także nad peerelowską rzeczywistością. „Spostrzeżenia te – czytamy w jednym z opracowań Biura Listów Komitetu do spraw Polskiego Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” – zdają się świadczyć, że o ile pojedynczy list jest tylko wyrazem subiektywnej oceny pewnej rzeczywistości, o tyle ich wielka liczba obiektywizuje sytuację; odbija faktyczny stan rzeczy istniejący w poszczególnych regionach naszego kraju”⁵.

Według historyka Dariusza Jarosza lektura wspomnień, relacji, skarg i listów ukazuje odmienną hierarchię ważności problemów życia społecznego niż proponowana przez większość badaczy, których zainteresowanie koncentruje się przede wszystkim na wątkach polityczno-martyrologicznych⁶. Tezę tę potwierdza analiza zachowanego materiału źródłowego. Wzmożony w okresie niepokoїв społecznych oraz przemian politycznych z lat 1956, 1968, 1970 i 1971, 1976 oraz 1980 i 1981 napływ skarg, próśb, zażaleń do władz centralnych dotyczył przede wszystkim problemów dnia codziennego.

Pisanie „do Warszawy” było jedną z ważnych strategii wyrażania niezadowolonia ze sposobu funkcjonowania systemu władzy na poziomie lokalnym. W dotychczasowych badaniach podkreślano, że przy wszystkich trudnościach metodologicznych związanych z wykorzystaniem tego typu materiałów źródłowych (subiektywizm, częsty brak oryginałów korespondencji, intencjonalność skutkująca stosowaniem strategii przystosowawczych do horyzontów światopoglądowych adresatów) stanowią one bardzo ważne źródło dla poznania rzadko opisywanych w materiałach sprawozdawczych instytucji państwowych praktyk społecznych, często o charakterze nieformalnym, półlegalnym czy nielegalnym. Listy traktują nie tyle o przedstawianych wydarzeniach, ile o tym,

idem, „Fakty, które podajecie, są niedopuszczalne”. *Supliki chłopskie z czasów kolektywizacji (1949–1955)*, „Regiony” 1992, nr 1, s. 2–70; *idem*, *Listy do centralnych instytucji państwa stalinowskiego jako źródło do badań życia codziennego w Polsce*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1996, nr 3, s. 297–302; *idem*, *Świat instytucji wiejskich w opiniach chłopskich z lat 1956–1970* [w:] *Wieś w Polsce Ludowej*, red. G. Miernik, Kielce 2005, s. 51–61; *idem*, *Problematyka żydowska w listach do Polskiego Radia* [w:] *Z przeszłości Żydów polskich. Polityka – gospodarka – kultura – społeczeństwo*, red. J. Wijaczka, G. Miernik, Kraków 2005, s. 311–326; Ł. Kamiński, *Czy ktoś widział szynkę?*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 2, s. 28–33; *idem*, *Marcowe listy*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 3/4, s. 50–55; „*My głodujemy – my chcemy chleba*”. *Poznański czerwiec 1956 r. w listach opublikowanych w Biuletynach BL Komitetu ds. Radiofonii „Polskie Radio”*, oprac. G. Majchrzak, Poznań 2011; I. Miernik, *Codziennosc w powiecie kieleckim w latach 1956–1975 w świetle listów do instytucji peerelowskich*, „Studia Humanistyczno-Społeczne Akademii Świętokrzyskiej” 2007, nr 2, s. 125–135; G. Miernik, *Codzienne troski Polaków w okresie gierkowskiego „dobrobytu” w świetle listów „do Warszawy”* [w:] *Życie codzienne w PRL (1956–1989)*, red. G. Miernik, S. Piątkowski, Radom 2006, s. 199–234; *idem*, *Potoczne postrzeżenie problemów gospodarczych w latach 1971–1980 w świetle listów* [w:] *Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u (1944–1989)*, red. E. Kościak, T. Głowiński, Wrocław 2007, s. 384–408; *idem*, *Problemy wsi i chłopów w świetle korespondencji kierowanej do Biura Listów i Inspekcji KC PZPR z lat 1958–1970* [w:] *Wieś w Polsce Ludowej*, red. G. Miernik, Kielce 2005, s. 95–112; M. Ordyłowski, *Funkcjonowanie lokalnej administracji na Dolnym Śląsku w okresie 1956–1970 w świetle skarg chłopskich* [w:] *ibidem*, s. 145–155.

⁴ W.I. Thomas, F. Znaniecki, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. 1–5, Warszawa 1976.

⁵ ODIŻP TVP, KdsPRI TV, 1050/42, t. 1, Biuletyn nr 79, Administracja w świetle listów do Polskiego Radia (próba uogólnienia), maj 1963 r., s. 3.

⁶ D. Jarosz, *Peerelowskie drogi do mieszkania w latach siedemdziesiątych XX wieku (zarys problemu)* [w:] *Życie codzienne w PRL...*, s. 170.

jaki był do nich stosunek piszących. Należy tutaj zauważyć, iż posługiwanie się tego rodzaju materiałem źródłowym było krytykowane, przede wszystkim ze względu na ich subiektywny charakter oraz na kwestię reprezentatywności materiału⁷.

O ile można się zgodzić z opinią, iż zbiór listów nie musi, a wręcz nie jest reprezentatywny, o tyle – na co zwrócił uwagę historyk Marcin Kula – „sposób widzenia rzeczywistości przez ludzi jest tak samo obiektywnym i ważnym faktem społecznym jak każdy inny”⁸. Chociaż zakres praktycznej wiedzy jednostki o rzeczywistości społecznej, choćby nawet najszerszy, zawsze jest ograniczony i stanowi małą część całej złożoności faktów społecznych, listy zawierają także wiele informacji umieszczonych przez autora bezwiednie. List ma charakter wypowiedzi ponadindywidualnej. Warto również zauważyć, iż na podstawie większej liczby dokumentów biograficznych można dokonać triangulacji perspektyw, czyli poddać społecznej obiektywizacji indywidualne procesy nadawania znaczeń poszczególnym doświadczeniom i działaniom⁹.

Adresaci skarg

W Polsce Ludowej istniało kilka centralnych instytucji, w potocznej opinii utożsamianych z „najwyższą władzą”, do których kierowano listy. Najważniejszą z nich był KC PZPR z siedzibą przy Nowym Świecie w Warszawie. W przekonaniu wielu korespondentów było to najważniejsze miejsce w państwie. W sprawozdaniach KC PZPR¹⁰, na dalszych miejscach figurowały: KdsPRiTV, Kancelaria Rady Państwa, Urząd Rady Ministrów, Centralna Rada Związków Zawodowych i Najwyższa Izba Kontroli. Na uwagę zasługuje tutaj fakt, iż w poszczególnych latach wymieniano także inne instytucje¹¹.

Z ankiety przeprowadzonej w latach 1966–1970 na potrzeby Ośrodka Badania Opinii Publicznej i Studiów Programowych „Polskiego Radia i Telewizji” widać wyraźnie, jak ogromną popularnością cieszyła się w PRL praktyka pisania „do władzy”¹². Skargi napływały także do redakcji gazet i czasopism, w nie mniejszym stopniu niż do instytucji centralnych¹³. Na przykład dział listów „Przyjaciółki” „stał się już instytucją społeczną”, otrzymując tylko w kwietniu 1958 r.

⁷ A. Leszczyński, *Sprawy do załatwienia. Listy do „Po prostu” 1955–1957*, Warszawa 2000, s. 11.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Zob. *Metoda biograficzna* (autor hasła Jacek Leoński) [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 2, Warszawa 1999, s. 205–209; M. Jarmuż, *Warunki mieszkaniowe w Polsce lat siedemdziesiątych XX wieku w świetle dokumentów osobistych*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały”, t. 10, Warszawa 2011, s. 316.

¹⁰ AAN, KC PZPR, XI/1063, Ocena treści listów oraz sposobu rozwiązywania spraw podnoszonych przez ludność w 1976 r., marzec 1977 r., k. 128; AAN, KC PZPR, XI/1064, Informacja o listach do KC PZPR i terenowych instancji partyjnych w 1977 r., marzec 1978 r., k. 59.

¹¹ Zob. aneks z tabelą oraz uwagami do tabeli.

¹² W latach 1966–1970 przebadano 2141 osób, spośród których w minionym pięcioleciu 58,7 proc. zwróciło się do jednej lub kilku z wymienionych niżej instytucji z prośbą o poradę, interwencję, ze skargą lub zażaleniem. W świetle badań OBOPiSP TP z lat 1966–1970 wskazani przez respondentów adresaci skarg to: rady narodowe różnych szczebli, Polskie Radio i Telewizja, organizacje partyjne różnych szczebli, redakcje pism, Rada Państwa, URM, sejm, MO, prokuratury, sądy, KC PZPR, ministerstwa, NIK, PIH, CRZZ, posłowie, samorząd terytorialny, komitety blokowe, poszczególne administracje domów mieszkalnych i inne (A. Duma, *Rola Polskiego Radia i Telewizji jako instytucji skarg i wniosków. Wyniki ankiety pt. „Porady i interwencje”*, Warszawa 1974, s. 27).

¹³ Listy wpływały do działów łączności z czytelnikami głównych redakcji prasowych; były to m.in.: „Trybuna Ludu”, „Chłopska Droga”, „Polityka”, „Gromada-Rolnik Polski”, „Przyjaciółka”, „Głos Pracy”, „Sztandar Młodych”, „Express Wieczorny”, „Trybuna Robotnicza”, „Głos Wybrzeża”, „Głos Robotniczy” (AAN, KC PZPR, XXVII/1, Lista uczestników narady BLiI odbywającej się w dniu 22 IV 1971 r., k. 1–2). Nie zachowały się oryginały tych listów. Warto zauważyć, iż w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego znajduje się zbiór listów do „Świata Młodych” z 1981 r., na co zwrócił uwagę historyk Krzysztof Kosiński (K. Kosiński, *Historia pijaństwa w czasach PRL-u. Polityka – obyczaje – szara strefa – patologie*, Warszawa 2008, s. 645–648).

9754 listy. Większość z nich, wbrew powszechnej opinii, nie dotyczyła pytania: „Kocham Jasia i Stasia. Kochana »Przyjaciółko«, poradź mi, za kogo mam wyjść”, lecz ważnych tematów politycznych i ogólnospołecznych¹⁴.

W tym miejscu warto zauważyć, że Polacy (przede wszystkim kobiety) zwracali się o pomoc nie tylko do najwyższych władz PRL. Niektórzy z wierzących pisali do Kalwarii Zebrzydowskiej, prosząc ojców bernardynów o modlitwę i wstawiennictwo¹⁵.

Nadawcy korespondencji wypracowali własną gradację ważności instytucji i stanowisk w państwie. Niewątpliwie najczęstszymi adresatami korespondencji byli I sekretarze KC. W 1957 r. aż 70–80 proc. napływających do KC listów było adresowanych do Władysława Gomułki¹⁶, w 1971 r. 65 proc. korespondencji skierowano do Edwarda Gierka¹⁷ (w całej dekadzie lat siedemdziesiątych – około 60 proc.¹⁸). Na tej podstawie konstatowano, iż „ludzie wyrażali wiarę, że KC, a przede wszystkim tow. E. Gierek, może załatwić absolutnie wszystko: przydzielić mieszkanie, wyższą rentę, odznaczenie państwowe, zmienić każdy wyrok – nawet Sądu Najwyższego”¹⁹. Skarżący, który wiedział, jak bardzo mógł pomóc lub zaszkodzić przedstawiciel lokalnej władzy, nabierał przekonania o wszechmocy I sekretarza partii, a upowszechniany przez masowe media wizerunek sprawiedliwego i dobrego ojca narodu przekonywał o słuszności szukania opieki właśnie u niego. Wszechobecna biurokracja i źle funkcjonujące mechanizmy państwowe, które na poziomie lokalnym nie potrafiły bądź nie chciały pomóc w rozwiązaniu problemu, skłaniały do pisania do władz centralnych. Z kolei pracownicy BSiL URM przyczyn tego zjawiska upatrywali w „powierzchnym, niezgodnym z przepisami k[odeksu] p[ostępowania] a[dmistracyjnego] prowadzeniu spraw, udzieleniu niewyczerpujących odpowiedzi, »mitrędze biurokratycznej« i niepotrzebnym przewlekaniu spraw nieskomplikowanych oraz niewłaściwym rozstrzygnięciu sporów”²⁰.

Korespondencja była zróżnicowana formalnie. Do centralnych instytucji partyjnych i państwowych kierowano skargi, donosy, zażalenia, prośby o poradę lub o pomoc, podziękowania, wyrazy wdzięczności, odwołania od decyzji, listy „na tematy ogólne z opinią negatywną bądź pozytywną”, petycje, postulaty, zaświadczenia, wnioski, ankiety, odpowiedzi na różnego rodzaju konkursy, pamflety, wezwania, meldunki, pozdrowienia, powinszowania, wiersze, piosenki, rysunki czy prośby o autograf, fotografie lub życzenia okolicznościowe od przywódców państwa²¹. Na podkreślenie zasługuje także fakt, iż listy pisali nie tylko Polacy mieszkający w kraju.

W potocznej opinii pisanie „do Warszawy” uważane było za jedną ze skuteczniejszych metod rozwiązywania najróżniejszych bolączek codzienności. Listy kierowano do tych instytucji i osób,

¹⁴ AAN, KC PZPR, 237/XIX-148, Stenogram z przebiegu posiedzenia w Biurze Prasowym KC PZPR, 7 VII 1958 r., k. 2–7.

¹⁵ B. Gapiński, *Sacrum i codzienność. Prośby o modlitwę nadsyłane do Kalwarii Zebrzydowskiej w latach 1965–1979*, Warszawa 2008, s. 107–113.

¹⁶ AAN, KC PZPR, 237/XXV-7, Sprawozdanie roczne za rok 1957, 10 II 1958 r., k. 40.

¹⁷ AAN, KC PZPR, XXVII/2, Informacja o sposobie załatwiania spraw podnoszonych w listach i skargach kierowanych do KC i KW PZPR w roku 1971, luty 1972 r., k. 22.

¹⁸ AAN, KC PZPR, mf. 2900, Informacja o listach wpływających do KC PZPR w 1973 r. oraz wnioski z nich wypływające, luty 1974 r., k. 44.

¹⁹ AAN, KC PZPR, mf. 2923, Informacja o listach i skargach kierowanych do KC PZPR w roku 1971, luty 1972 r., k. 618.

²⁰ AKPRM, URM, 1072/8–9, Informacja o problematyce i załatwianiu skarg i wniosków w 1971 r. i I półroczu 1972 r., 1972 r., s. 3.

²¹ APRP, KRP, 779/1, t. 2, Akta skarg w sprawach rolnych 1977 r., b.p., list nr SW 6108/77, 12 IV 1977 r., s. 1–2; AAN, KC PZPR, XXVII/2, Informacja o listach wpływających do KC PZPR w roku 1974, luty 1975 r., k. 73; *ibidem*, Informacja o listach do KC PZPR i terenowych instancji partyjnych w roku 1977, marzec 1978 r., k. 156; ODiZP TVP, KdsPriTV, 1050/51, t. 1, Biuletyn nr 68, Podziękowanie za interwencję, czerwiec 1964 r.; AAN, KC PZPR, XI/1063, Informacja o treści listów, które napłynęły w grudniu 1971 r., 14 I 1972 r., k. 3.

które według powszechnego przekonania miały największą władzę. Swoje troski obywatele powierzali „najwyższej wyroczni”²². Warto zauważyć, iż część skarg kierowano także do lokalnych władz, szczególnie powiatowych, miejskich czy gminnych.

Co charakterystyczne, z polskich wsi, miasteczek i miast do stolicy przyjeżdżali obywatele na tzw. przyjęcia interesantów w specjalnych „pokojach przyjęć” w urzędach centralnych, wnosząc osobiście ustne lub pisemne zażalenia. Niektórzy z nich wyobrażali sobie, iż uzyskają audiencję w gmachu głównym KC, podczas której osobiście przedłożą I sekretarzowi trapiące ich troski. Każdy z nich liczył na przychylnie załatwienie swojej sprawy. Pokoje przyjęć w KC PZPR, URM, KdsPRiTV, KRP stworzono, wzorując się na słynnej sali przyjęć Michała Iwanowicza Kalinina. „Należy podkreślić – zaznaczali pracownicy BLiI – że w ogromnej swej masie szukający pomocy w KC to uczciwi, skromni, zapracowani, uwikłani w codzienne obowiązki ludzie, nie zawsze umiejący dochodzić swych praw”²³. W 1960 r. zaznaczono: „interesanci, tacy jak Adela Ż.²⁴ z Żernik, Ch. z Trzebnicy, C. ze Strzelina, N. z Kłodzka, S. z Jeleniej Góry, H. z Wrocławia i kilkunastu innych – swoim tupetem, często bezczelnością potrafią doprowadzić do wyczerpania nerwowego najbardziej opanowanych towarzyszy, zajmujących się ich wysłuchaniem lub badaniem ich sprawy”²⁵. Niektórzy obywatele nawiązywali w listach do swoich wizyt w pokojach przyjęć – „zgrzyźliwie stwierdzano, iż udzielenie audiencji traktowane jest często jako łaska wyświadczona obywatelowi”²⁶.

W jaki sposób zachęcano obywateli do wyrażania w formie pisemnej opinii o otaczającej rzeczywistości? W 1971 r. w wywiadzie dla Polskiej Agencji Prasowej dyrektor BSiL URM Józef Pietrusiński stwierdził: „od pierwszych lat powstania państwa ludowego kierownictwo partii i władz naczelnych przywiązywało dużą wagę do stworzenia warunków umożliwiających wciągnięcie do współrządzenia szerokich mas ludowych oraz stworzenia warunków do szerokiej społecznej kontroli nad działalnością aparatu administracyjnego i gospodarczego”²⁷. Do uregulowania i spopularyzowania praktyki „pisanie do władz” w PRL przyczyniły się m.in. następujące akty prawne: uchwała Rady Ministrów z 14 grudnia 1950 r., konstytucja PRL z 1952 r. oraz kodeks postępowania administracyjnego z 14 czerwca 1960 r.²⁸

W środkach masowego przekazu władza zachęcała obywateli do śmiałego wyrażania opinii w formie pisemnej. 17 grudnia 1950 r., dwa dni po uchwaleniu ustawy w sprawie rozpatrywania i załatwiania odwołań, listów i zażaleń ludności oraz krytyki prasowej, „Trybuna Ludu” opublikowała artykuł popularyzujący tę praktykę²⁹.

²² AAN, KC PZPR, mf. 2923, Informacja o listach i skargach kierowanych do KC PZPR w roku 1971, luty 1972 r., k. 618.

²³ *Ibidem*.

²⁴ W przeważającej ilości listy zostały podpisane imieniem i nazwiskiem. W tekście autorka podaje imię oraz inicjał nazwiska.

²⁵ AAN, KC PZPR, 237/XXV-50, Sprawozdania analityczne ze skarg i listów nadesłanych w roku 1960 do KW PZPR Wrocław oraz z pracy Referatu Listów i Inspekcji, styczeń 1961 r., k. 38.

²⁶ AKPRM, URM, 1072/54, Materiał informacyjny BLiI KC PZPR, maj 1971 r., s. 1.

²⁷ *Ibidem*, Wywiad dyrektora BSiL URM Józefa Pietrusińskiego dla PAP, 4 V 1977 r., s. 1. Początki instytucji skarg i wniosków sięgają 1946 r., kiedy to w myśl instrukcji BP Krajowej Rady Narodowej wprowadzono skrzynki zażaleń „celem ułatwienia społeczeństwu wzięcia bezpośredniego i czynnego udziału w zwalczaniu nadużyć i wszelkiego rodzaju niewłaściwości oraz stawianiu dezzyderatów i wniosków odnośnie funkcjonowania administracji i gospodarki publicznej” (B. Dobrowolska, M. Tarakanowska, *Skargi i wnioski w urzędach i instytucjach centralnych PRL. Charakterystyka, znaczenie i metody ich selekcji*, „Archeion”, t. 59, Warszawa 1973, s. 32).

²⁸ A. Kochański, *Polska 1944–1991. Informator historyczny*, t. 1, Warszawa 1996, s. 358; Monitor Polski 1951, nr A-1, poz. 1, uchylona 4 XII 1972 r., Monitor Polski 1972, nr 58, poz. 311; Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (DzU 1952, nr 33, poz. 232); Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego (DzU 1960, nr 30, poz. 168).

²⁹ „Trybuna Ludu”, 17 XII 1950, s. 1.

W następnych latach w miarę upowszechniania środków masowego przekazu coraz częściej zachęcano do przedstawiania władzy „bolączek codzienności”, podkreślając znaczenie „obywatelskiego głosu” w artykułach prasowych oraz w poradnikowych audycjach telewizyjnych i radiowych. Na falach eteru w jednym z popularnych programów zachęcano m.in. tymi słowami: „Dzień dobry drodzy Słuchacze i Korespondenci Biura Listów Polskiego Radia! Sto dwadzieścia tysięcy Waszych listów rocznie, pomnożone przez osiemnaście lat istnienia Biura upoważnia do twierdzenia, że chociaż jest to nasze pierwsze spotkanie na antenie – mówimy do starych znajomych. 2 160 000 listów jest to imponująca liczba”³⁰. Prawdopodobnie było powoływanie się przez autorów listów na informacje podawane w środkach masowego przekazu³¹.

Pisanie do władz – dynamika i przyczyny

Bez wątplenia, skala zjawiska pisania „do władz” była imponująca. Jak wielu Polaków pisało listy? Do władz centralnych (dokładniej: KC PZPR, URM, KRP, KdsPRiTV, NIK, CRZZ) wpływało każdego roku kilkaset tysięcy listów³². Nie udało mi się odnaleźć informacji, jaka dokładnie liczba listów wpływała do instancji partyjnych oraz instytucji państwowych w skali kraju. Sądzę jednak, iż w latach względnej stabilizacji było to przynajmniej milion listów rocznie³³.

W okresie niepokoїв społecznych oraz przemian politycznych obserwowano wzmożony napływ skarg, próśb i zażaleń do władz centralnych. Nierzadko powodem „sięgnięcia po pióro” był dla licznych przedstawicieli polskiego społeczeństwa stan nagłego wzburzenia. Czas „polskich miesięcy” sprzyjał wyrażaniu tłumionego, słusznego zawodu czy krytycznych uwag wobec peerelowskiej rzeczywistości. Niektórzy z autorów wyrażali w korespondencji oczekiwanie, że zachodzące wydarzenia zapoczątkują zmiany na lepsze. W społeczeństwie pojawiała się nadzieja na poprawę warunków życia oraz zmianę sposobu sprawowania władzy. Lektura listów potwierdza to stanowisko. Uwidocznilo się ono już w 1956 r., kiedy to po wygłoszeniu referatu dla aktywu partyjnego Warszawy przez I KC PZPR Edwarda Ochaba „nastąpił nigdy dotąd nienotowany wpływ listów (przeciętnie 800–900 listów dziennie)”³⁴. W 1956 r. wpływ korespondencji do BLiI KC w stosunku do roku poprzedniego wzrósł aż o 158 proc.³⁵ Jeszcze większy wzrost wpływu skarg, próśb i zażaleń nastąpił rok później. Zapowiedziane na VIII Plenum KC PZPR ograniczenie roli aparatu represji oraz cenzury czy zwiększenie zakresu swobód obywatelskich były konsekwencjami wydarzeń polskiego Października ’56. Na wsi zezwolono na dekoloktywizację rolnictwa. 20 stycznia 1957 r. w atmosferze wiary i nadziei na lepsze jutro odbyły się wybory. Z życia publicznego odeszli skompromitowani ludzie związani z epoką stalinowską. Mimo iż zmiany te, jak pokazała przyszłość, nie były trwałe, pobudziły krytyczną korespondencję dotyczącą

³⁰ APR, Dokumentacja programowa audycji „Biuro Listów Polskiego Radia odpowiada”, 21 IX 1969 r., s. 1.

³¹ *Ibidem*; ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/45, t. 1, Biuletyn nr 26, Listy dotyczące nielegalnej sprzedaży napojów alkoholowych, październik 1963 r., s. 11; AAN, KC PZPR, XI/1063, Wypowiedzi w listach do KC PZPR nadesłanych w grudniu 1976 r. i w pierwszych dniach stycznia 1977 r., 11 I 1977 r., k. 28; *ibidem*, Wybór listów dotyczących KOR, 18 I 1977 r., k. 35; *ibidem*, Realizacja polityki rolnej wzbudza coraz większe zainteresowanie mieszkańców wsi, 1 II 1977 r., k. 51.

³² AAN, KC PZPR, XI/1063, Ocena treści listów oraz sposobu rozwiązywania spraw podnoszonych przez ludność w roku 1976, marzec 1977 r., k. 128.

³³ Według obliczeń Dariusza Jarosza w 1952 r. do urzędów i organizacji w całym kraju wpłynęło ponad 1 mln listów, w 1953 r. około 1 mln 200 tys., a w 1955 r. – ponad 1,5 mln (D. Jarosz, *Akta Biura Listów i Inspekcji KC PZPR jako źródło do badań rzeczywistości społecznej w latach 1950–1956*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały”, t. 2, Warszawa 1997, s. 193–194).

³⁴ AAN, KC PZPR, 237/XXV-7, Sprawozdanie BLiI za I kwartał 1956 r., [b.d.], k. 26.

³⁵ AAN, KC PZPR, mf. 2923, Wpływ listów do BLiI w latach 1951–1971, k. 632.

warunków życia w PRL. W 1957 r. do BLiI KC PZPR wpłynęło ogółem 201 610 tys. listów, w tym 160 335 skarg i odwołań od obywateli oraz 41 275 odpowiedzi od instytucji, urzędów, komitetów partyjnych³⁶.

W październiku 1957 r. zamknięto tygodnik „Po Prostu” i było to symboliczne zakończenie okresu odwilży³⁷. Począwszy od 1958 r., wpływ listów do centralnych instytucji skarg z roku na rok malał. Jak wynika z analiz przedstawionych przez BSiL URM oraz BLiI KC PZPR, w 1963 r. ponownie nastąpił nieznaczny spadek wpływu skarg, próśb i listów. Od tego roku do końca lat sześćdziesiątych wpływ listów kształtował się na podobnym poziomie. Analogiczne zjawisko można było zaobserwować w większości ministerstw oraz rad narodowych³⁸. Pracownicy BLiI KC PZPR oceniali to „jako objaw pozytywny świadczący o coraz bardziej prawidłowym załatwianiu spraw przez organy administracyjne, coraz właściwszym stosowaniu kodeksu postępowania administracyjnego, uporządkowaniu wielu przepisów, co samo przez się eliminuje konieczność korzystania z instytucji skarg i zażaleń”³⁹. Przyczyny omawianego zjawiska należy jednak szukać w stopniowej poprawie sytuacji materialnej Polaków. Mimo że założenia kolejnych planów pięcioletnich (I: 1956–1960; II: 1961–1965; III: 1966–1970) nie zostały w całości zrealizowane, a osiągnięcia były skromniejsze, niż przewidywano, rzeczywistość stawała się łatwiejsza do zaakceptowania, nadeszła gomulłowska „mała stabilizacja”. Wyraźnie widać to w liczbie listów, gdyż były one barometrem cierpliwości społeczeństwa.

Wydarzeniem, które spowodowało wzmożony napływ listów do urzędów i instytucji centralnych, była kampania antysemitka z lat 1967–1968⁴⁰. W środkach masowego przekazu została rozpętana fala nienawiści do Żydów, w wyniku której z kraju wyjechało wiele osób pochodzenia żydowskiego, szczególnie ludzi kultury i naukowców. Wpłynęło to na powstanie negatywnego obrazu Polski w opinii światowej. Polacy, obserwując wydarzenia oraz konsekwencje marca 1968 r., wyjątkowo chętnie wyrażali swoje „opinie o obywatelach polskich żydowskiego pochodzenia”⁴¹. Zwiększony napływ listów do centralnych instytucji skarg w 1968 r. przypisano „ogólnemu ożywieniu politycznemu”⁴². Z analizy biuletynów przygotowanych przez BL KdsPRiTV wynika, iż społeczeństwo ulegało hasłom propagandy antysemitkiej, o czym świadczył język listów⁴³.

Po raz kolejny liczba skarg kierowanych do władz znacząco wzrosła w 1971 r. (308 320), po dojściu do władzy nowej ekipy z Edwardem Gierkiem na czele⁴⁴. Pracownicy BL KdsPRiTV

³⁶ AAN, KC PZPR, 237/XXV-7, Sprawozdanie roczne za rok 1957, [b.d.], k. 40.

³⁷ Decyzja o zamknięciu pisma wywołała kilkunastu zamieszki (3–6 X 1957 r.) w Warszawie, które zostały brutalnie spacyfikowane. „Likwidacja »Po Prostu« i styl, w jakim jej dokonano, uznane zostały za symboliczne zamknięcie okresu październikowej odwilży i zwrot Gomulki w kierunku antyliberalnym i antyinteligentnym (A. Dziurok, M. Gałęzowski, Ł. Kamiński, F. Musiał, *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989*, Warszawa 2011, s. 304).

³⁸ AAN, KC PZPR, 237/XXV-7, Sprawozdanie BLiI KC PZPR za rok 1963, [b.d.], k. 166.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Zob. D. Jarosz, *Problematyka żydowska...*, s. 311–326; Ł. Kamiński, „*Marcowe listy*”..., s. 50–55.

⁴¹ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1208/4, t. 1, Biuletyn nr 429, Opinie o obywatelach polskich narodowości żydowskiej, (poufne), kwiecień 1968 r.

⁴² ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1209/1, t. 1, Biuletyn nr 21 (504), Listy w liczbach 1968, red. A. Żebrowska, 1969 r., s. 3.

⁴³ D. Jarosz, *Problematyka żydowska...*, s. 312–313. Historyk ten zauważył, iż na podstawie przekazów pochodzących z korespondencji napływającej do KC PZPR w 1956 r. „można pokusić się o skonstruowanie negatywnego stereotypu Żyda” (D. Jarosz, *Problem antysemityzmu w Polsce w latach 1949–1956 w świetle akt niektórych centralnych instytucji państwowych i partyjnych*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1997, nr 2, s. 54).

⁴⁴ AAN, KC PZPR, Biuro Listów, XXVII/2, Informacja o sposobie załatwiania spraw podnoszonych w listach i skargach kierowanych do KC i KW PZPR w roku 1971, tabela nr 2, luty 1972 r., k. 39.

wzrost wpływu korespondencji w 1971 r. łączyli nie z „wydarzeniami na Wybrzeżu”⁴⁵, lecz ze „zmianami w dziedzinie polityki socjalnej i troską o pełniejsze zaspakajanie potrzeb bytowych ludzi pracy, zainteresowaniem kierownictwa właściwym rozstrzygnięciem spraw stanowiących źródło krytyki społecznej, szczególnie w dziedzinie stosunków międzyludzkich, oraz ogólnym przekonaniem obywateli, że w klimacie przemian społecznych i ekonomicznych sprawy ich zostaną rozstrzygnięte korzystnie”⁴⁶.

Przejęcie rządów przez Edwarda Gierka i zapowiadane zmiany gospodarcze, które opierały się na zwiększeniu inwestycji w przemyśle i rolnictwie, przyniosły przejściową poprawę stopy życiowej i wzrost konsumpcji, co znalazło wyraz w korespondencji do władz. Na początku lat siedemdziesiątych wpływ do centralnych instytucji skarg i zażaleń nie malał, gdyż społeczeństwo w znacznym stopniu pokładało nadzieję w Gierku. Należy zauważyć, iż według sprawozdań pracowników BLiI KC PZPR, którzy analizowali napływające podziękowania, według części listów oczekiwania te były spełniane: „bardzo dużo listów adresowanych jest do I sekretarza KC tow. E[dwarda] Gierka z gratulacjami i serdecznymi życzeniami dobrego zdrowia, uporu i wytrwałości w konsekwentnej realizacji programu rozwoju Polski”⁴⁷.

Dopiero połowa lat siedemdziesiątych przyniosła pierwsze symptomy kryzysu ekonomicznego. Próba podniesienia cen podstawowych artykułów żywnościowych w czerwcu 1976 r. spotkała się z protestami społecznymi, na które władze odpowiedziały represjami. Wywołało to kolejny wzrost napływu listów do centrum władzy (238 168)⁴⁸. Korespondencja, która tak licznie napłynęła po czerwcu 1976 r., świadczyła o tym, iż społeczeństwo przyzwyczało się do stałego wzrostu poziomu życia, a co najważniejsze do stabilności cen. Ludzie zaczęli z czasem oczekiwać, iż rząd będzie jej gwarantem. Im bardziej system usiłował dowieść, że utrzymuje stabilne ceny i im bardziej zamiar ten upowszechniał, tym bardziej społeczeństwo tego oczekiwało i tym bardziej nerwowe były reakcje, gdy dochodziło do podwyżki cen⁴⁹.

Podobnie przedstawiała się sytuacja w latach 1980–1981. Każdego tygodnia „karnawału »Solidarności«” instytucje centralne były wręcz zasypywane listami. Na przykład górnicy z Zagłębia Miedziowego w Lubinie-Polkowicach (dawne woj. legnickie) z oburzeniem konstatowali: „ceny skaczą jak te pchły, coraz to wyżej i wyżej”⁵⁰. W 1980 r. do centralnych instytucji wpłynęło 227 278 skarg. W tym też roku do partyjnych instancji gminnych, powiatowych i wojewódzkich w formie listów, skarg, uwag i postulatów zwróciło się 600 tys. obywateli⁵¹, a do organów administracji państwowej różnych szczebli w całym kraju – około pół miliona. Według informacji KC PZPR w 1986 r. do instancji partyjnych oraz administracji państwowej, gospodarczej i spółdzielczości wniesiono 2 mln 200 tys. skarg w formie pisemnej oraz ustnej⁵².

⁴⁵ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1231/2, t. 1, Biuletyn nr 1 (560), Wypowiedzi o ostatnich wydarzeniach, (poufne), 1971 r. W opracowaniach BLiI zwiększony napływ listów wiązano z wydarzeniami na Wybrzeżu (AAN, KC PZPR, XI/1061, Informacja o listach i skargach kierowanych do KC PZPR w roku 1971, luty 1972 r., k. 8–11).

⁴⁶ AKPRM, URM, 1072/8,9, Informacja o problematyce listów i działalności interwencyjno-poradniczej Biura Listów w roku 1971, 1972 r., s. 2.

⁴⁷ AAN, KC PZPR, XI/1061, Informacja o treści listów, które napłynęły w grudniu 1971 r., 14 I 1972 r., k. 3.

⁴⁸ AAN, KC PZPR, XI/1064, Ocena treści listów oraz sposobu rozwiązywania spraw podnoszonych przez ludność w roku 1976, marzec 1977 r., k. 59.

⁴⁹ J. Kornai, *Niedobór w gospodarce*, Warszawa 1985, s. 667.

⁵⁰ AAN, KC PZPR, XXVII/44, Wybór listów nr 52, Wypowiedzi dotyczące sytuacji społeczno-gospodarczej kraju, zaopatrzenia rynku, cen i kosztów utrzymania, lipiec 1980 r., k. 269.

⁵¹ AAN, KC PZPR, XI/1065, Informacja o głównych problemach występujących w listach do instancji partyjnych w roku 1980, luty 1981 r., k. 509.

⁵² AAN, KC PZPR, XXVII/17, Informacja o treści listów, skarg, wniosków i interwencji skierowanych do KC PZPR i terenowych instancji partyjnych w roku 1986 oraz o realizacji uchwały IX Plenum KC w sprawie listów i skarg zgłaszanych do instancji i organizacji partyjnych, (poufne), kwiecień 1987 r., k. 13–14.

Należy podkreślić, iż obywatele często zwracali się ze skargami do więcej niż jednej instytucji, pragnąc w ten sposób zwiększyć szansę na korzystne rozpatrzenie ich sprawy. Motywów takiego działania było przynajmniej kilka. Jednym z nich mógł być lęk przed lokalnymi władzami, kolejnym – brak wiedzy, który z licznych organów państwowych i partyjnych jest uprawniony do zajęcia stanowiska w przedmiotowej skardze. Powodem do pisania było również otrzymanie niezadowolającej odpowiedzi⁵³. I tak w 1958 r. mieszkanka Czarnego Boru list w tej samej sprawie wysłała do dziewięciu instytucji i gazet⁵⁴. Taka strategia obywateli powodowała kuriozalną niekiedy sytuację uzyskiwania sprzecznych odpowiedzi, niekiedy nawet w ramach tej samej instytucji⁵⁵.

Peerelowska rzeczywistość w krzywym zwierciadle

Setki tysięcy listów wpływających każdego roku do najwyższych władz PRL pisane były przez obywateli w sprawach uznanych przez nich za ważne. Z prośbą o pomoc pisali zarówno mężczyźni, jak i kobiety, osoby starsze, młodzież, a nawet kilkuletnie dzieci, przedstawiciele różnych zawodów i grup społecznych (robotnicy, rolnicy, chłoporobotnicy, pracownicy umysłowi), członkowie PZPR i ZSL, a także bezpartyjni. Można przyjąć, iż wśród autorów listów najważniejszą grupę stanowiły osoby skrzywdzone i nieszczęśliwe⁵⁶. Obraz wyłaniającej się z listów rzeczywistości społecznej jest bardzo przygnębiający.

Niezwykle trudno byłoby wskazać problemy peerelowskiej rzeczywistości, które nie znalazły swojego odzwierciedlenia w listach. Pisano o sprawach społecznych, gospodarczych, politycznych, o małych i dużych problemach realnego socjalizmu. Niejednokrotnie proszono o rozwiązanie problemów prywatnych, intymnych, dzielono się tragicznymi życiowymi doświadczeniami⁵⁷.

W prezentowanych badaniach chciałabym zwrócić uwagę na tylko dwa spośród wielu problemów, na które wskazywali obywatele w swoich listach. Zdecydowałam się zarysować kwestię braków aprowizacyjnych oraz problemu alkoholowego, ponieważ poruszane były one przez przedstawicieli wszystkich grup społecznych i zawodowych PRL.

Braki aprowizacyjne w zakresie artykułów spożywczych oraz przemysłowych były chlebem powszednim w Polsce po 1945 r. Zaopatrzenie w żywność było podstawowym i najważniejszym przedmiotem utyskiwań społeczeństwa PRL w tysiącach listów, które każdego roku napływały do centralnych instytucji⁵⁸. W tej grupie korespondencji pojawiały się najczęściej „wypowiedzi o tematach ogólnych”⁵⁹, które w rzeczywistości były głosami krytycznymi pod adresem „władzy

⁵³ *Ibidem*, Notatka o usprawnianiu załatwianych skarg zawartych w listach od ludności do KC PZPR, czerwiec 1973 r., k. 23; APRP, KRP, 654/1, teczka nr 2, Akta skarg w sprawach rolnych, NR SW 060/8153/73, 1973 r., b.p.

⁵⁴ AAN, KC PZPR, 237/XXV-27, Biuletyn nr 38 (281), Autorzy skarg nie zawsze są niewinni, 20 IX 1958 r., k. 38.

⁵⁵ AAN, KC PZPR, XI/1062, Notatka o usprawnianiu załatwianych skarg zawartych w listach od ludności wpływających do KC PZPR, 11 VI 1973 r., k. 23.

⁵⁶ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/42, t. 1, Biuletyn nr 79, Administracja w świetle listów do Polskiego Radia, (próba uogólnienia), maj 1963 r., s. 3.

⁵⁷ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/28, t. 1, Biuletyn nr 18 dotyczący Ustawy o dopuszczalności przerywania ciąży, (poufne), 24 IV 1959 r.; ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1475/2, t. 1, Biuletyn nr 40, O regulacji urodzin, 6 VIII 1959 r.; ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/56, t. 1, Biuletyn nr 79, Listy rodzin więźniów, czerwiec 1964 r.

⁵⁸ Zob. m.in.: ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/43, t. 1, Biuletyn nr 69, Nasz chleb codzienny, marzec 1963 r.; ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1208/1, t. 1, Biuletyn nr 389, Listy o zaopatrzeniu sklepów w artykuły spożywcze. Aneks do biuletynu nr 37, red. L. Konarzewski, grudzień 1967 r.; podobne zapisy w dziennikach: M. Dąbrowska, *Dzienniki*, t. 4: 1951–1957, Warszawa 1988, s. 9, zapiski z 14 I 1951 r.; M.F. Rakowski, *Dzienniki polityczne 1987–1990*, t. 10, Warszawa 2005, s. 58, zapiski z 21 III 1987 r.

⁵⁹ M.in. AAN, KC PZPR, Biuro Listów i Inspekcji, XXVII/8, Informacja o listach komentujących wprowadzenie rozdzielnictwa cukru, 1976 r., 23 VIII 1976 r., k. 35; ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1231/1, t. 29, Biuletyn nr 29 (555), Listy o zaopatrzeniu w opał, 1970 r., s. 1.

ludowej”, „wypowiedziami antyradzieckimi”⁶⁰. Jak korespondenci, w przeważającej części kobiety, oceniali zaopatrzenie? W pisemnych wypowiedziach, zarówno autorów listów, jak i tych, którzy na podstawie korespondencji sporządzali notatki, najczęściej używanym słowem był przymiotnik „fatalne”! Nagminnie używane określenie „fatalne zaopatrzenie” opisywało m.in. brak artykułów żywnościowych, przemysłowych, materiałów do produkcji przemysłowej, rolniczej; materiałów budowlanych; sprzętu AGD, RTV, sprzętu motoryzacyjnego. Katalog braków był ogromny.

Korespondenci utyskiwali też na złe warunki sprzedaży oraz sposób obsługiwanie klientów⁶¹. Zarzucano ekspedientkom „dyktaturę”, niekompetencję, lenistwo i chamstwo. Wachlarz słów, którymi określano sprzedawczynię, zwłaszcza te ze sklepów wiejskich, był szeroki. Kolejny problem – nagminne sprzedawanie „spod lady” – bardzo bulwersowało korespondentów, którzy po kilku godzinach oczekiwania odchodzili z pustymi rękami⁶². Wiele osób nurtowało pytanie: czy aby przypadkiem pod ladą nie znajdowały się towary schowane dla „krewnych i znajomych królika”⁶³? Kolejka, która stała się jednym z symboli PRL, wrosła w codzienność tak mocno, iż nigdy nie stanowiła przewodniego czy nawet jednego z głównych tematów listów. Nawet kilkogodzinne stanie „w dusznocie czy słocie” postrzegano jako obowiązek czy rodzaj pracy.

Niezwykle trudno byłoby wskazać te z problemów opisywanych przez mieszkańców PRL, w których tle nie pojawiał się motyw alkoholu⁶⁴. Mimo iż centralne biura skarg rejestrowały tylko te listy, w których „alkoholizm występował w postaci czystej”, gdy był „przyczyną i treścią istotną wysyłanej prośby czy opinii”⁶⁵ – listy owe napływały tysiącami każdego roku. W 1962 r. w biuletynie PRiTV zanotowano: „Suche zestawienie liczb i krótkie zasygnalizowanie zagadnień nie wyczerpuje oczywiście całej wielkości i złożoności problemu alkoholizmu zawartych w listach do Polskiego Radia. Problem [...] przewija się czerwoną nitką przez wszystkie z tysięcy spraw, a jego prawdziwe oblicze ukazuje dopiero żywy materiał korespondencji”⁶⁶. Analiza zachowanego materiału źródłowego⁶⁷ w pełni potwierdza tę konstatację: „plaga pijaństwa”⁶⁸, „Polska wódką pachnąca”⁶⁹, „Polska bimbrem zalana”⁷⁰, „Polska zalana spirytusem”⁷¹ – to tylko niektóre z licznych występujących w listach prób określenia zjawiska. Nawet pracownicy analizujący treść wpływającej korespondencji używali znamiennego określenia „plaga pijaństwa”⁷².

⁶⁰ AAN, KC PZPR, XXVII/8, Informacja o listach dotyczących braków w zaopatrzeniu rynku oraz reakcji rolników na zmianę cen, 1976 r., 7 IX 1976 r., k. 51.

⁶¹ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1510/1, Biuletyn nr 11 (686), Kultura handlu wiejskiego (omówienie treści), red. R. Lorens, październik 1975 r., s. 2.

⁶² ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1208/1, t. 1, Listy o zaopatrzeniu sklepów w artykuły spożywcze, Aneks do Biuletynu nr 37, grudzień 1967 r., s. 3, 7.

⁶³ G. Sroczyński, *Co dzień w Peerelu. Biblioteka skarg i wniosków*, „Karta” 2001, nr 32, s. 109.

⁶⁴ Podobna konstatacja pojawia się w książce Krzysztofa Kosińskiego, który zanotował, iż łatwiej byłoby wskazać zespoły archiwalne, w których motyw alkoholu się nie pojawiał (*Historia pijaństwa...*, s. 9). Książka ta wraz z bogatą bibliografią stanowi cenne źródło do poznania historii pijaństwa w PRL.

⁶⁵ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/38, t. 1, Biuletyn nr 29, „Polska wódką pachnąca”, lipiec 1962 r., s. 1.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 6.

⁶⁷ Na podstawie listów dotyczących problemu nadużywania alkoholu w PRL powstał także program TVP *Trzeźwy naród, silny naród* z cyklu dokumentalnego „Listy do PRL-u”, emitowany 2 I 2010 r. (<http://www.tvp.pl/historia/cykle-dokumentalne/listy-do-prlu>).

⁶⁸ AAN, KC PZPR, XI/288, Materiał informacyjny BLiI, 26 XI 1976 r., k. 292.

⁶⁹ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/38, t. 1, Biuletyn nr 29, „Polska wódką pachnąca”, lipiec 1962 r., karta tytułowa.

⁷⁰ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/45, t. 1, Biuletyn nr 26, Listy dotyczące nielegalnej sprzedaży napojów alkoholowych, październik 1963 r., s. 7.

⁷¹ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/29, t. 1, Biuletyn nr 49, Listy w sprawie zaopatrzenia, (poufne), 5 X 1959 r., s. 2–3.

⁷² ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1231/1, t. 23, Biuletyn nr 23 (549), Opinie o alkoholizmie, red. R. Lorens, 1970 r., s. 1.

Z korespondencji kierowanej „do Warszawy” wynika, że nadużywanie alkoholu było zarówno przyczyną, jak i skutkiem większości z problemów ekonomicznych oraz społecznych PRL⁷³. Niemal połowa wszystkich listów dotyczących sfery życia rodzinnego „pokropiona była wódką”⁷⁴. Po przeanalizowaniu korespondencji wpływającej do centralnych instytucji ich pracownicy konstatawali: „przysłowiowy milicyjny balonik zabarwiłby się na niebiesko nie tylko przy prośbie o skierowanie na leczenie odwykowe czy przy donosie na pijacką melinę, ale i przy dziesiątkach spraw obyczajowych, przy skargach na urzędników G[romadzkich] R[ad] N[arodowych] biorących łapówki, przy odwołaniach od decyzji kolegiów orzekających czy prośbach o pomoc społeczną”⁷⁵. W czasach PRL Polacy byli jednym z najbardziej rozpitych narodów na świecie⁷⁶. Zajmowali także niechlubne wysokie miejsce w światowej czołówce pod względem spożycia alkoholu, zwłaszcza tych najmocniejszych⁷⁷.

Strategie nadawców

Ocena szczerości intencji listów do władzy pozostaje poza zasięgiem historyka. Listy te były pisane pod konkretnych odbiorców, autorzy dostosowywali je do ich poglądów, a raczej do swych wyobrażeń o tych poglądach. Za Erazmem z Rotterdamu nazywamy to zjawisko *adequatio rei appetitus*. Autorami listów były osoby prywatne. Stosowanych przez nich strategii epistolograficznych było wiele. Przyjrzyjmy się kilku z nich.

Przed wszystkim w korespondencji podkreślano umiłowanie ojczyzny oraz troskę o dobro społeczne, deklarowano kierowanie się dobrem kraju: „kocham Polskę, jestem zwykłym człowiekiem pracy i moja ojczyzna jest mi bardzo droga”⁷⁸. W listach chętnie podkreślano umiłowanie ojczyzny: „nasza Socjalistyczna Rodzina”⁷⁹, „nasza kochana Polska Ludowa”⁸⁰, „ustrój sprawiedliwości społecznej”⁸¹. Mieszkaniec Dziwnowa w 1978 r. zwrócił się do I sekretarza KC PZPR z pytaniem, „które nurtowało go od kilku lat”: „czy wszystkim zależy, aby nasza Ojczyzna – Polska Ludowa rosła w siłę, a ludzie żyli dostatniej?”⁸².

Ludzie, którzy zwracali się „do Warszawy”, czuli potrzebę uwiarygodnienia się jako „swoi”. Niektórzy z nich wskazywali na bezgraniczne zaufanie do partii, podkreślając jej przywódczą rolę w państwie, liczne zasługi dla kraju oraz troskę o ludzi pracy. Dość licznie pojawiały się informacje o wieloletnim członkostwie w PZPR. Jeden z obywateli zapewniał, iż „budował

⁷³ Skutki społeczne, m.in.: zaburzenia życia rodzinnego (niezgodne pożycie, przemoc, przestępstwa przeciwko rodzinie, rozwody, osłabienie funkcji wychowawczych, trudności w socjalizacji i nieprzystosowanie dzieci alkoholików), wulgaryzacja obyczajów (zabójstwa, prostytucja, zakłócanie porządku publicznego), pogarszanie się stosunków międzyludzkich, samobójstwa itp. Skutki ekonomiczne, m.in.: obniżenie jakości i wydajności pracy („pasożytnictwo społeczne”), wypadki przy pracy, wypadki przy pracy na gospodarce, wypadki drogowe, przestępstwa, nieuczciwość w życiu publicznym, obojętnienie społeczeństwa wobec negatywnych zjawisk, chęć zdobycia środków na alkohol jako motyw działalności przestępczej lub nielegalnej itp.

⁷⁴ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/38, t. 1, Biuletyn nr 29, „Polska wódka pachnąca”, lipiec 1962 r., s. 3.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 1.

⁷⁶ K. Kosiński, *Historia pijaństwa...*, s. 7.

⁷⁷ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1207/1, t. 1, Biuletyn nr 354, Meliny pijackie i punkty nielegalnej sprzedaży alkoholu, red. K. Ryś, sierpień 1967 r., s. 1.

⁷⁸ AAN, KC PZPR, 237/XXV-27, Biuletyn nr 38 (281), Autorzy skarg nie zawsze są niewinni, 20 IX 1958 r., k. 27.

⁷⁹ AAN, KC PZPR, XI/1063, Wybór listów nr 10, czerwiec 1977 r., k. 175.

⁸⁰ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/51, t. 1, Biuletyn nr 68, Podziękowanie za interwencję, czerwiec 1964 r., s. 7.

⁸¹ AAN, KC PZPR, XI/1063, Wybór listów dotyczących Komitetu Obrony Robotników, 18 I 1977 r., k. 10.

⁸² AAN, KC PZPR, XI/1064, Wybór listów nr 32, Wypowiedzi, uwagi i sygnały dotyczące postaw moralnych ludzi zajmujących kierownicze stanowiska w administracji i gospodarce narodowej, listopad 1978 r., k. 295.

z całym poświęceniem zręby socjalizmu”. W innych przypadkach nadawcy deklarowali się jako sympatycy PZPR.

Dość licznie można spotkać w listach porównanie czasów współczesnych do okresu przedwojennego. Jedna z autorek tak zastosowała „orientację na przeszłość”: „Dzieciństwo moje i młodość były ciężkie w Polsce przedwrześniowej, gdyż byłam biedną dziewczyną i miałam na utrzymaniu chorą matkę i siostrę młodszą. Gdy dzisiaj patrzę na swoje dzieci, to wierzyć mi się nie chce, a i one też nie wierzą, że ja gdy byłam w ich wieku, to nie zawsze miałam na chleb, chociaż ciężko pracowałam, podczas gdy one się uczą i tylko w czasie wakacji pomagają w gospodarstwie. Dlatego też nie mogę się z tym pogodzić, że nasza młodzież zamiast być z całego serca wdzięczna dla władzy ludowej za tę wielką dobroć, za opiekę, za pomoc w nauce, jakiej w żadnym kraju młodzi nie mają, bierze się do brudnej roboty, słucha mętów społecznych, ludzi bezwartościowych. Gdy byłam młoda, tak bardzo pragnęłam się uczyć, ale mnie nie wolno było nawet marzyć”⁸³. Pojawiały się jednak odmienne oceny Polski przedwojennej⁸⁴. Niektórzy porównywali czasy PRL do okresu okupacji hitlerowskiej czy radzieckiej⁸⁵, często wcale nie z korzyścią dla współczesności.

Piszący, świadomie lub nie, stosowali (szczególnie w latach pięćdziesiątych) ideologizację języka, używając propagandowych sloganów: „siły klasowe”, „wroga robota”, „wrogie elementy”, „wróg ludu”, „wróg klasowy”, „zdraycy Polski Ludowej”, „kułak”, „kler”, „fanatyczni katolicy”, „sanacyjna przeszłość”, „kumoterstwo”, „klikowość”, „karierowiczostwo”, „religianctwo”, „rozbijacka robota”, „gospodarze trupy” – to tylko niektóre zaczerpnięte z listów epitety.

Z drugiej strony, w tzw. wrogich listach prawidłowością, znaną również z popularnych kawałów, było obarczanie winą za wszelkie niedostatki życia „Sowietów”, „Ruskich”, „komuchów” czy „czerwoną zarazę”. Szczególnie wiele z nich wpływało w sprawie braków aprowizacyjnych (na pierwszy plan wysuwają się mięso i wyroby włókiennicze oraz opał)⁸⁶.

Wpływ listów na rzeczywistość

Już dla współczesnych listy stanowiły cenne źródło wiedzy⁸⁷. Dla władz stały się bogatym materiałem do poznania postaw społeczeństwa. Klasyfikowano je, archiwizowano, a następnie w całości lub we fragmentach przedstawiano w biuletynach, sprawozdaniach, notatkach i informacjach przygotowywanych okresowo i sporządzanych tematycznie, niekiedy opatrzonych omówieniem problemu. Dokumentom nadawano rozdzielniki, przeznaczając je dla ówczesnej elity władz, zwykle dla kilkudziesięciu osób⁸⁸. Należy jednak zauważyć, iż liczba egzemplarzy

⁸³ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1208/4, t. 1, Biuletyn nr 440, Dalsze listy na temat ostatnich wydarzeń politycznych w naszym kraju, (poufne), czerwiec 1968 r., s. 20–21.

⁸⁴ AAN, KC PZPR, 237/XXV-27, Biuletyn nr 37 (280), Listy w związku ze zdejmowaniem krzyży w szkołach, 11 IX 1958 r., k. 27.

⁸⁵ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/43, t. 1, Nasz chleb codzienny, marzec 1963 r., s. 2.

⁸⁶ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1231/1, t. 29, Biuletyn nr 29 (555), Listy o zaopatrzeniu w opał, 1970 r.; AAN, KC PZPR, XXVII/6, Informacja o listach zawierających sygnały o braku węgla na rynku, 1974 r., k. 120; AAN, KC PZPR, XXVII/8, Informacja o listach komentujących wprowadzenie rozdzielnictwa cukru, 1976 r., k. 35; AAN, KC PZPR, XXVII/44, Wybór listów nr 57, Wypowiedzi, wnioski i propozycje zawarte w listach dotyczących problemów wsi i rolnictwa, październik 1980 r., k. 155.

⁸⁷ Wyniki perlustracji korespondencji są dzisiaj cennym źródłem dla historyków, zob. np. M. Zaremba, „Człowiek drży jak liść”. Trwoga przed bandytyzmem w okresie powojennym [w:] *Niepiękny wiek XX. Profesorowi Tomaszowi Szarocie w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. B. Brzostek, J. Eisler, D. Jarosz, K. Kosiński, T. Wolsza, Warszawa 2010, s. 363–388; *idem, Wielka trwoga. Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys*, Kraków 2012.

⁸⁸ Egzemplarz otrzymywali m.in.: Sekretariat KC PZPR, kierownik BLiI KC PZPR, kierownik Wydziału Propagandy i Agitacji KC PZPR, prezes Rady Ministrów, przewodniczący Komitetu ds. Radiofonii, a także redaktorzy

wahała się od kilkunastu do stu kilkudziesięciu⁸⁹. Liczba ich zależała od poruszanych tematów oraz aktualnych wydarzeń z kraju i zagranicy. Z biegiem lat liczba osób malała (z 55 w 1951 do 21 w 1977 r.)⁹⁰. W 1980 r. w związku z trudną sytuacją polityczną w kraju biuletyn BL KdsPRiTV został przeznaczony dla 43 najważniejszych osób oraz instytucji w państwie. Większość opracowań została opatrzona klauzulami tajności, przeważnie: „do użytku wewnętrznego” lub „do użytku służbowego”, rzadziej „poufne”, sporadycznie „tajne”. Zawarte w nich informacje stanowiły zawsze tajemnicę służbową.

Dobór listów w biuletynach nie był przypadkowy. Tezę tę potwierdza dokument z 1973 r., adresowany do kierownika Kancelarii Sekretariatu KC PZPR Henryka Mariana. Widnieje na nim adnotacja, iż w nawiązaniu do ustnych ustaleń przesłana została informacja o wpływie listów do KC PZPR z 1973 r., której to „treść informacji została zaakceptowana przez sekretarza KC tow. St[anisława] Kanię”⁹¹. Małe i duże problemy realnego socjalizmu zastępowano łagodniejszymi określeniami: „sygnałami”, „bolączkami”, „drobnymi niedogodnościami” względnie „słusznymi postulatami” lub „racjonalizatorskimi wnioskami”. Na określenie niepokojów społecznych z lat 1956, 1968, 1970 i 1971, 1976 oraz przełomu lat 1980 i 1981 używano terminu „wydarzenia” względnie „wystąpienia”. Należy podkreślić, że niejawni charakter biuletynów jest jednym z ważnych argumentów przemawiających za wiarygodnością zawartych w nim informacji.

Dokonywane przez pracowników poszczególnych instytucji analizy problematyki listów niejednokrotnie doprowadzały do uregulowania istotnych kwestii społecznych. Na przykład analiza skarg obywateli w sprawach mieszkaniowych znalazła rozwiązanie w uchwale Rady Ministrów z 4 lipca 1961 r., regulującej zasady przydziału mieszkań w Warszawie w latach 1961–1965⁹². Zdarzało się, że tysiące prośb, zażaleń, skarg, które wpływały do państwowych i partyjnych instytucji, miały bezpośredni wpływ na ustanawianie prawodawstwa. I tak, wnioski z analizy skarg rolników przyczyniły się do przyjęcia 12 lipca 1966 r. Uchwały Rady Ministrów o ochronie użytków rolnych przed zbyt pochopnym przeznaczaniem gruntów dobrej jakości pod inwestycje przemysłowe⁹³. Dwa lata później w wyniku analizy licznych skarg napływających od mieszkańców terenów wiejskich minister rolnictwa wydał wytyczne częściowo regulujące zagadnienia przekazywania gospodarstw rolnych w zamian za rentę. Ustawa w sprawie racjonalnej gospodarki ziemią i przyznawania rent za przejęte gospodarstwa z 24 stycznia 1968 r. wzbudziła wśród rolników bardzo duże zainteresowanie. Wspomniana wyżej uchwała w sprawie ochrony użytków rolnych wywołała falę listów, w których rolnicy „wyrażali podziękowania partii i rządowi” za uregulowanie tej ważnej dla nich kwestii⁹⁴. Powyższe przykłady można mnożyć⁹⁵. Jednakże należy tutaj – za pracownikami BSiL URM – zaznaczyć, iż niektóre z obywatelskich propozycji były „nierrealne, a zarzuty obywateli wręcz demagogiczne”⁹⁶.

następujących pism i programów: „Trybuny Ludu”, „Nowych Dróg”, „Gromady”, „Programu Politycznego”, „Życia Partii”, „Polityki”, „Muzyki i Aktualności” (audycja).

⁸⁹ Zob. Rozdzielnik do Biuletynu KdsPRiTV nr 18 z 24 IV 1959 r. Ze 103 egzemplarzy biuletynu 99 rozdysponowano według rozdzielnika, a cztery dodatkowe trafily do archiwum (ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/28, t. 1, Biuletyn nr 18 dotyczący Ustawy o dopuszczalności przerywania ciąży, 24 IV 1959 r., poufne).

⁹⁰ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1565/1, Biuletyn nr 5 (712), Skargi na nauczycieli, red. H. Czarnecka, kwiecień 1977 r.

⁹¹ AAN, KC PZPR, XI/1062, Notatka Zygmunta Oleniaka, 24 III 1973 r., k. 9.

⁹² AAN, URM, 14/9, Sprawozdanie BSiL URM o załatwianiu skarg i wniosków w 1970 r., 30 III 1971 r., s. 1–2.

⁹³ AKPRM, URM, 1072/54, Wywiad dyrektora BSiL URM Józefa Pietrusińskiego dla PAP, 4 V 1971 r., s. 3.

⁹⁴ AAN, URM, 14/5, Sprawozdanie z działalności BSiL w 1966 r., 4 II 1967 r., s. 5.

⁹⁵ Np. Dzu 1961, nr 53, poz. 295, Ustawa z dnia 27 listopada 1961 r. o bezpieczeństwie i porządku ruchu na drogach publicznych.

⁹⁶ AKPRM, URM, 1072/54, Notatka o aktualnych problemach poruszanych w skargach i listach kierowanych do Prezesa Rady Ministrów za okres 25 I – 10 II 1971 r.

Jak wyglądała procedura rozwiązywania podnoszonych w korespondencji problemów? Przyjrzyjmy się listom, które były przedmiotem interwencji BL KdsPRiTV w 1977 r. Biuro otrzymało 60 144 listów, z tego 47 788 były to „listy pierwsze”, 12 352 – listy kolejne, aż blisko połowa z nich wymagała interwencji biura⁹⁷. Problemy słuchaczy rozwiązano w następujący sposób: w 24 133 spraw (50,5 proc.) podjęto interwencję; na 12 377 (25,9 proc.) udzielono pisemnych porad i wyjaśnień, 7789 (16,3 proc.) przekazano według kompetencji, a 3489 (7,3 proc.) nie nadano biegu⁹⁸. Najwięcej interwencji podejmowano na rzecz robotników, następnie rolników i pracowników umysłowych. Pomocy potrzebowali najczęściej mieszkańcy wsi oraz kobiety⁹⁹. 60 proc. interwencji dotyczyło spraw pracowniczych, indywidualnej gospodarki rolnej i mieszkalnictwa. Badanie problemu rozpoczynano od zwrócenia się do organów partyjnych i państwowych z prośbą o wyjaśnienie i zajęcie stanowiska w danej sprawie. Na podstawie analizy odpowiedzi konstatowano, iż 80,5 proc. faktów przedstawionych w listach było zgodnych z prawdą, a aż 61,9 proc. zostało „załatwionych” zgodnie z życzeniem nadawców¹⁰⁰.

Należy jednak podkreślić, iż przy pracy z listami niemało trudności nasuwała roszczeniowość obywateli oraz podawanie przez nich nieprawdziwych informacji. Jeden z biuletynów BL KdsPRiTV w całości został poświęcony temu zjawisku¹⁰¹. Warto tutaj zwrócić uwagę na przeświadczenie obywateli, że państwo ludowe przede wszystkim było zobowiązane do niesienia im pomocy¹⁰². Biuro Listów KdsPRiTV każdego roku otrzymywało 2 tys. próśb o różnego rodzaju zapomogi oraz objęcie pomocą, z czego ok. 10 proc. pisali „wydrwigrosze działający z premedytacją”¹⁰³. Obywatele wskazywali na nagle pogorszenie sytuacji życiowej, stan zdrowia i – co budziło szczególnie niepokój – wielodzietność. W toku wyjaśniania spraw często okazywało się, iż „za tymi pozornymi argumentami kryje się nie tylko zwykłe nieróbstwo czy alkohol, także agresywność, cynizm (szantażowanie dziećmi) i świadoma niechęć do społecznego przystosowywania się”¹⁰⁴. W innym roku konstatowano: „słowo »dzieci« brzmi donośnie i stale się powtarza. Bo dzieci to główny, w pojęciu słuchaczy, atut do wygrania sprawy, niezależnie od zasadniczego jej aspektu”¹⁰⁵. Także pracownicy BLiI KC PZPR zwracali uwagę na podawanie przez obywateli w skargach nieprawdziwych informacji¹⁰⁶.

Zakończenie

W listach obywateli PRL do jej władz jak w krzywym zwierciadle odbijały się małe i duże problemy realnego socjalizmu. Nawet jeżeli trudno je wszystkie traktować jako wierne odbicie rzeczywistości społecznej, to nie ulega wątpliwości, że wzbogacają one naszą wiedzę o niej. Ponadto wiele mówią zarówno o piszących, stosujących różnorodne strategie epistolograficzne,

⁹⁷ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1604/1, Biuletyn nr 11 (733), Działalność interwencyjna Biura Listów, cz. 1, red. B. Kalicińska, sierpień 1978 r., (omówienie treści), s. 1–3, (biuletyn), s. 1–5.

⁹⁸ *Ibidem*, (biuletyn), s. 2.

⁹⁹ *Ibidem*, (omówienie treści), s. 2.

¹⁰⁰ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1604/1, Biuletyn nr 12 (734), Działalność interwencyjna Biura Listów, cz. 2, red. B. Kalicińska, wrzesień 1978 r., s. 1, 4.

¹⁰¹ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/70, t. 1, Biuletyn nr 257, Bezpodstawne prośby o zapomogi, czerwiec 1966 r., s. 1.

¹⁰² *Ibidem*, s. 2.

¹⁰³ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1231/1, t. 1, Biuletyn nr 1 (527), Wyludzenie środków opieki społecznej, red. T. Szalacha, 1970 r., s. 1.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/41, t. 1, Biuletyn nr 69, My – wielodzietni, czerwiec 1963 r., s. 1.

¹⁰⁶ AAN, KC PZPR, 237/XXV-27, Biuletyn nr 38 (281), Autorzy skarg nie zawsze są niewinni, 20 IX 1958 r., k. 36–38.

jak i o władzy, która tę korespondencję czytała. Lektura i analiza tego trudnego, choć niezwykle interesującego źródła stanowi często jedyną lub jedną z niewielu szans na poznanie świata emocji i zachowań zwykłych ludzi, uwikłanych w peerelowskie realia. Dotyczy to zwłaszcza tego okresu w historii powojennej Polski, w którym z przyczyn ideologicznych zaprzestano badań socjologicznych. Nawet jednak wtedy, gdy były one prowadzone, warto zaglądać do skarg i listów, stanowią one bowiem cenne narzędzie reagujące na wahnięcia i zmiany polityki władz PRL wobec różnych grup społecznych.

Aneks

Tabela 1. Listy od obywateli napływające do niektórych ważniejszych instytucji centralnych w latach 1950–1987

Rok	BLiI KC PZPR	KdsPRiTV	BUSiW KRP	BSiL URM	BL CRZZ	DP NIK	Razem
1950	459*	–	–	–	–	–	–
1951	12 294	–	–	63 734	–	–	–
1952	14 991	91 000	–	115 463	–	–	–
1953	21 641**	123 000	37 312	118 958	–	–	–
1954	81 192***	194 000	46 222	87 424	–	–	–
1955	108 854	268 000	53 535	59 500	–	–	–
1956	171 689	–	–	47 759	–	–	–
1957	160 335	–	–	32 745	–	–	–
1958	97 251	–	–	26 002	–	–	–
1959	74 222	124 337	–	20 898	–	–	–
1960	63 278	148 800	–	21 203	–	–	–
1961	58 442	152 369	–	21 158	–	–	–
1962	49 978	161 274	–	19 220	–	–	–
1963	43 987	156 944	–	17 981	–	–	–
1964	42 095	–	–	1 781	–	–	–
1965	37 184	–	–	17 393	–	–	–
1966	33 503	–	–	17 304	–	–	–
1967	30 930	124 004	–	16 406	–	–	–
1968	38 633	129 971	–	16 019	–	–	–
1969	37 035	–	–	16 571	–	–	–
1970	34 954	106 498	30 711	17 469	3 911		193 543
1971	130 508	111 857	32 689	25 466	7 800		308 320
1972	120 804	84 505	30 022	25 282	13 492	8 665	282 770
1973	74 989	54 231	26 951	18 458	9 972	6 655	191 256
1974	68 845	50 343	24 581	19 570	8 500	5 711	177 550
1975	69 108	60 720	22 771	18 660	7 290	8 144	183 683
1976	123 733	55 882	24 104	18 974	7 048	8 427	238 168
1977	76 603	60 140	22 874	17 995	6 310	7 013	190 935
1978	113 107	62 012	22 664	18 092	5 560	5 103	226 538
1979	62 835	61 251	23 183	17 313	5 083	5 016	174 681
1980	91 891	73 227	25 911	24 213	–	11 036	227 278
1981	48 920	81 636	25 611	38 196	–	12 686	229 782
1982	41 264	51 019	15 537	36 721	–	5 412	163 835
1983	52 715	53 649	18 139	29 597	–	5 291	175 615

Rok	BLiI KC PZPR	KdsPRiTV	BUSiW KRP	BSiL URM	BL CRZZ	DP NIK	Razem
1984	58 623	42 524	17 413	28 124	–	8 372	167 016
1985	57 897	40 259	18 909	26 800	–	6 010	149 875
1986	64 603	39 007	28 848	18 142	–	5 928	156 528
1987	52 346	37 594	26 790	16 106	–	5 630	156 976****

* Do 1968 r., liczba wpływających listów do KC PZPR uwzględnia wyłącznie listy od petentów (AAN, KC PZPR, XI/277, Tabela wpływu listów do BLiI za okres od grudnia 1950 do 1968 r., k. 102).

** Według innych danych – 24 046 (D. Jarosz, Akta Biura Listów i Inspekcji KC PZPR jako źródło do badań rzeczywistości społecznej w latach 1950–1956, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały”, t. 2, Warszawa 1997, s. 194).

*** Według innych danych – 74 942 (*ibidem*; AAN, KC PZPR, mf. 2923, Informacja o listach kierowanych do KC PZPR w 1971 r., tabela nr 1, luty 1972 r., k. 632).

**** Jest to suma wpływu listów do instytucji centralnych uwzględniająca także sejm, Radę Państwa, Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego, Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych (AAN, KC PZPR, XXVII/18, Informacja o treści listów, skarg, wniosków oraz interwencji kierowanych w roku 1987 do instancji partyjnych, administracji państwowej i organizacji społecznych oraz spółdzielczych, (poufne), czerwiec 1988 r., k. 62).

Rubryka „Razem” – nie stanowi sumy wpływu listów do wymienionych w tabeli centralnych instytucji partyjnych i państwowych. Wartość ta – za dokumentacją źródłową – charakteryzuje liczbę łącznego wpływu listów do KC PZPR i centralnych urzędów w danym roku sprawozdawczym. Jest to efekt niejednoczących kryteriów przyjętych przy sporządzaniu sprawozdań, gdzie oprócz KC PZPR, URM, KdsPRiTV oraz Rady Państwa w omawianym okresie wymieniano lub nie: NIK, CRZZ, OPZZ, PRON, Centralną Komisję Rewizyjną, Centralną Komisję Kontroli Partyjnej i Sejm PRL.

Podstawa źródłowa tabeli

D. Jarosz, *Akta Biura Listów i Inspekcji KC PZPR jako źródło do badań rzeczywistości społecznej w latach 1950–1956*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały”, t. 2, Warszawa 1997, s. 194; G. Miernik, *Codzienne troski Polaków w okresie gierkowskiego „dobrobytu” w świetle listów „do Warszawy”* [w:] *Życie codzienne w PRL (1956–1989)*, red. G. Miernik, S. Piątkowski, Radom 2006, s. 201; ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1050/43, t. 1, Biuletyn nr 47, Listy w liczbach, marzec 1963 r., s. 1; ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1209/1, t. 1, Biuletyn nr 21 (504), Listy w liczbach 1968, 1969 r., s. 3; ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1510/1, Biuletyn nr 9 (684), sierpień 1975 r., s. 2; ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1510/2, Biuletyn nr 12 (701), Działalność interwencyjna i jej efekty, sierpień 1976 r., s. 1–2; ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1565/1, Biuletyn nr 3 (710), Problemy i skargi w listach radiosłuchaczy i telewidzów w roku 1976, marzec 1977 r., s. 3; ODiZP TVP, KdsPRiTV, 1604/1, Biuletyn nr 11 (733), Działalność interwencyjna BL, sierpień 1978 r., s. 2; AAN, KC PZPR, 237/XXV-7, Sprawozdanie BLiI KC PZPR za I kwartał 1956 r., [b.d.], k. 35; AAN, KC PZPR, XXVII/2, Informacja o sposobie załatwiania spraw podnoszonych w listach i skargach kierowanych do KC i KW PZPR w 1971 r., tabela nr 2, luty 1972 r., k. 39; *ibidem*, Informacja o listach wpływających do KC PZPR w 1973 r. i wnioski z nich wypływające, tabela nr 1, luty 1974 r., k. 64, *ibidem*, Informacja o listach wpływających do KC PZPR w 1974 r., tabela nr 1, luty 1975 r., k. 94; *ibidem*, Ocena treści listów oraz sposobu rozwiązywania spraw podnoszonych przez ludność w 1976 r., tabela nr 1, marzec 1977 r., k. 148; *ibidem*, Informacja o problemach wynikających z listów, skarg i interwencji kierowanych do instancji partyjnych w 1979 r., tabela nr 1, luty 1980 r., k. 250; *ibidem*, Informacja o treści listów, skarg, wniosków i sygnałów kierowanych do KC PZPR w 1981 r., tabela nr 1, styczeń 1982 r., k. 279; AAN, KC PZPR, mf. 2923, Informacja o listach kierowanych do KC PZPR w roku 1971, luty 1972 r., k. 632; AAN, KC PZPR, XI/1063, Ocena treści listów oraz sposobu rozwiązywania spraw podnoszonych przez ludność w roku 1976, marzec 1977 r., k. 128; AAN, KC PZPR, XI/1064, Informacja o listach do KC PZPR i terenowych instancji partyjnych w roku 1977, marzec 1978 r., k. 59; AAN, KC PZPR, XXVII/11, Informacja o problemach wynikających z listów, skarg i interwencji kierowanych do instancji partyjnych w roku 1979, tabela nr 1, marzec 1980 r., k. 120; AAN, KC PZPR, XXVII/15, Informacja o treści listów, skarg i interwencji kierowanych do KC PZPR i terenowych instancji partyjnych w roku 1984, tabela nr 1, maj 1985 r., k. 154; AAN, KC PZPR, XXVII/16, Informacja o treści listów, skarg i interwencji kierowanych do KC PZPR i terenowych instancji partyjnych w roku 1985, kwiecień 1986 r., k. 389; AAN, KC PZPR, XXVII/17, Informacja o wpływie i treści listów skierowanych do KC PZPR w roku 1986, maj 1987 r., k. 248; AAN, KC PZPR, XXVII/18, Informacja o treści listów, skarg, wniosków oraz interwencji kierowanych w roku

1987 do instancji partyjnych, administracji państwowej i organizacji społecznych oraz spółdzielczych, (poufne), czerwiec 1988 r., k. 62; AAN, URM, 14/4, Sprawozdanie z działalności BSiL w 1964 r., 26 I 1965 r., k. 90, s. 1; *ibidem*, Sprawozdanie BSiL w 1965 r., 14 I 1966 r., k. 123; AAN, URM, 14/5, Sprawozdanie z działalności BSiL URM w roku 1966, 4 II 1967 r., s. 1; AAN, URM, 14/6, Sprawozdanie z działalności BSiL w 1967 r., 19 I 1968 r., s. 1; AAN, URM, 14/7, Sprawozdanie z działalności BSiL URM w 1968 r., 17 I 1969 r., s. 1; AAN, URM, 14/8, Sprawozdanie z działalności BSiL URM w 1969 r., 31 I 1970 r., s. 1; AAN, URM, 14/9, Sprawozdanie BSiL URM o załatwianiu skarg i wniosków w 1970 r., 30 III 1971 r., s. 2; AAN, URM, 1.4/59, Sprawozdanie z pracy BSiL za rok 1982, luty 1983 r., k. 1; Relacja ustna oraz e-mail do autorki Leszka Białeckiego, pracownika BSiL URM, obecnie dyrektora Departamentu Skarg, Wniosków i Obsługi Rady do spraw Uchodźców KPRM, 10 I 2010 r.

Na uwagę zasługuje fakt, iż dane w tabelach mogą się różnić ze względu na niejednorodne zliczanie korespondencji zarówno w poszczególnych instytucjach skarg, jak i w jednej instytucji na przestrzeni lat. Na przykład jednego roku sumę stanowiły wyłącznie listy od petentów, a w następnym w obliczeniach uwzględniano też korespondencję wpływającą od instytucji partyjnych lub państwowych. Niekiedy podawano tzw. listy pierwsze, innym razem dodawano do nich „listy wtóre”. Nie zawsze także wliczano listy przekazywane do innych instytucji, do realizacji według kompetencji. Inny przykład – w ogólnej liczbie podawano listy z życzeniami z okazji świąt państwowych polskich lub radzieckich (np. XXX-lecia PRL, rewolucji październikowej), świąt okolicznościowych, imienin lub urodzin przywódców państwowych, rezolucji (np. wpływających po „wypadkach na Wybrzeżu”, „wypadkach czerwcowych”); w innych zaś latach – z wyłączeniem podobnych listów. Warto zauważyć, iż różnica ta była bardzo wyraźna, np. w 1976 r. wynosiła 48 293 odrębnie ujęte listy (AAN, KC PZPR, XI/1064, Informacja o listach do KC PZPR i terenowych instancji partyjnych w 1977 r., marzec 1978 r., k. 59). Należy nadmienić, że w jednym zestawieniu, porównującym dwa lata w tej samej tabeli, jeden rok podawano z zaakcentowaniem listów „ponadto” (w 1978 r. wpłynęło „ponadto” 50 231 listów z życzeniami z okazji 65. rocznicy urodzin Edwarda Gierka, 60. rocznicy niepodległości Polski i 30. rocznicy „zjednoczenia polskiego ruchu robotniczego), drugi natomiast „w tym” (w 1979 r. „w tym” wpłynęło 3961 listów z życzeniami z okazji 1 Maja, 22 Lipca i Nowego Roku dla Edwarda Gierka oraz 834 zobowiązań zakładów pracy „na 35-lecie PZPR”) (AAN, KC PZPR, XXVII/2, Informacja o problemach wynikających z listów, skarg i interwencji kierowanych do instancji partyjnych w 1979 r., tabela nr 1, luty 1980 r., k. 250). Podobne przykłady nie zawsze uwzględniano w opisie tabel sporządzanych przez pracowników centralnych instytucji skarg.

Tabela przedstawiająca wpływ korespondencji od obywateli w okresie PRL wraz ze wszystkimi zaakcentowanymi wyżej problemami zostanie zamieszczona w artykule *Akta biur listów centralnych instytucji partyjnych oraz państwowych jako źródło do badań rzeczywistości PRL-u*, który będzie wydany przez Instytut Historii PAN.